

**การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้าน : กรณีเครื่องจักสานไม้ไผ่
ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์**
**The Transmission of Local Wisdom on Handicraft: A Case Study of Bamboo
Wickerwork Woven Lai Kit Designs in Ban Nonghang, Nonghang Sub-district,
Kuchinarai District, Kalasin Province.**

รุ่งรัตน์ สุขแสง¹ ปิยะธิดา ปัญญา² และ ประสพสุข ฤทธิเดช³

Rungrat Sooksang¹, Piyatida Panya², and Prasopsuk Rittidet³

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ **ประการแรก** เพื่อศึกษาวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และ**ประการที่สอง** เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด พื้นที่การวิจัย บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยกลุ่มผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด 2 คน ผู้รับการถ่ายทอด 6 คน และ ผู้เกี่ยวข้อง 13 คน รวม 21 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต การสนทนากลุ่ม นำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์และนำเสนอเป็นตาราง ผลการวิจัยพบว่า

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ถ่ายทอดโดยการอาศัยบุคคลเป็นแหล่งความรู้ในการสืบทอดและฝึกอบรมระยะสั้น ซึ่งโรงเรียนประถมศึกษาถือเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ ในการถ่ายทอดใช้การเรียนรู้แบบชุมชน คือ การเรียนรู้จากบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่องและแหล่งความรู้ที่สำคัญ คือ ครอบครัว ตั้งแต่พ่อสอนลูก แม่สอนลูก พี่สอนน้อง นำสอนหลาน ใช้วิธีสอนด้วยการปฏิบัติจริง อธิบายวิธีการทำด้วยการบอกเล่า หรือบางครั้งคนในหมู่บ้านก็รวมกลุ่มกันเพื่อทำเครื่องจักสานไม้เข้าใจ ปฏิบัติไม่ได้ ก็สอบถามกันได้ การสอนไม่มีการปิดบังความรู้

2. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด พบว่า ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และสหกรณ์เครดิตยูเนี่ยนหนองห้างจำกัด ในด้านการผลิตและการอนุรักษ์ผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และมีการพัฒนาวัตถุดิบ โดยส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ไผ่ และหาขายซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการจักสาน โดยเฉพาะโรงเรียนมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้ความรู้แก่นักเรียนและคนในชุมชน เกี่ยวกับการจักสานเบื้องต้นและการจักสานไม้ไผ่ลายขีด และส่งเสริมการทำผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อให้ได้รับการรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้เป็นสินค้าโอท็อป (OTOP)

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น ; งานหัตถกรรมพื้นบ้าน ; เครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง

¹ นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยและประเมินผลการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

² กศ.ด. (วิจัยและประเมินผลการศึกษา) อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³ ปร.ด. (ไทยศึกษา) อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

รับต้นฉบับ 3 สิงหาคม 2556 รับลงพิมพ์ 17 กันยายน 2556



ABSTRACT

The objectives of this research were 1) to study the transmission of local wisdom on the bamboo wickerwork woven lai kit designs in Ban-Nonghang, Nonghang Sub-district, Kuchinarai District in Kalasin Province and 2) to study the approach to conserving the local wisdom on bamboo wickerwork woven lai kit designs in Ban Nonghang, Nonghang Sub-District, Kuchinarai District in Kalasin Province. The target group of this research were 21 participants including 2 experts in local bamboo wickerwork with lai kit designs, 6 wickerwork learners and 13 related persons involving in the transmitting process. The data collection were conducted by using interview, observation, focus group discussion and data analysis were conducted by using descriptive analysis and presented as a table.

The findings were as follows:

1. The method and technique used for transmitting local wisdom on the bamboo wickerwork woven lai kit designs in Ban-Nonghang, Nonghang Sub-district, Kuchinarai District in Kalasin Province were intensive training and workshop held in the local primary school. Besides training and workshop in school, bamboo wickerwork wisdom was also transmitted in a family through parents to children, and older persons to the young generations. Teaching and learning were conducted through authentic practice in which experts demonstrated and explained the weaving procedures openly.

2. Conservation of local wisdom on bamboo wickerwork with lai kit designs was supported by official organizations from the province, local administration, and Nonghang Credit Union Cooperative limited. Regarding to production and conservation of bamboo products which were the local identity, people were encouraged to plant bamboo and rattan which were the key raw material for bamboo wickerwork. In addition, the school provided the curriculum for students and people in the surrounding communities to learn how to produce bamboo wickerwork with Lai kit designs of which the standards were approved as a One Tambon One Product (OTOP)

Keywords : Transmission ; Local Wisdom ; Handicraft.

บทนำ

งานหัตถกรรมพื้นบ้านจัดเป็นงานศิลปะที่เก่าแก่อยู่คู่กับโลกดั่งมีหลักฐานปรากฏให้เห็นว่ามนุษย์ได้มีการประดิษฐ์คิดทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านหลายพันปีมาแล้วโดยสันนิษฐานกันว่าแรกเริ่มในการทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นมนุษย์เราอาจจะใช้ความสามารถประดิษฐ์สิ่งที่ต้องการต่อมามนุษย์ก็มีการพัฒนาการงานจักสานให้มีรูปแบบที่สวยงามตรงกับความต้องการใช้สอยตามสภาพการใช้งานไม่มีการจดบันทึกวิธีการทำซึ่งการเรียนรู้งานหัตถกรรมพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นส่วนใหญ่แล้วก็จะเป็นการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษโดยวิธีการในการสืบทอดเป็นการบอกต่อและฝึกฝนเพื่อให้เกิดความชำนาญ เมื่อชำนาญแล้วก็จะเกิดการผลิตตามกันมามากกว่าที่จะเรียนรู้ตามหลักทฤษฎีหรือมี

กฎเกณฑ์ที่แน่นอนซึ่งลักษณะของงานหัตถกรรมที่ทำกันนี้แสดงออกถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษซึ่งกรรมวิธีในการผลิตต่างๆที่ทำกันจะเป็นไปตามธรรมชาติที่เรียบง่ายและมีความกลมกลืนกันทำให้เกิดความสวยงามเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นมีลักษณะการทำและคุณค่าทางจิตใจมากกว่าซึ่งจะแตกต่างไปจากสินค้าที่ผลิตโดยกระบวนการอุตสาหกรรมที่มีแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2536 : 12)

กล่าวได้ว่าหัตถกรรมพื้นบ้านในอดีตเป็นผลงานที่ได้สร้างขึ้นมาจากเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยประดับตกแต่งให้เกิดความสวยงาม ผลงานแต่ละชิ้นยังมีความสำคัญต่อการบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนเพราะผลงานแต่ละชิ้นในภูมิภาคที่แตกต่างกันก็จะบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนนั้นให้เรา

ทราบถึงชีวิตความเป็นอยู่ ความคิดความฝันหรือความตั้งใจของ
คนในหมู่บ้านนั้นๆ เป็นลักษณะเฉพาะตัวซึ่งผู้พบเห็นอาจบอกได้
ทันทีว่าผลงานชิ้นนั้นทำมาจากที่ใดชุมชนใดซึ่งเราเรียกลักษณะ
เฉพาะตัวรวมกันว่าเอกลักษณ์

โลกปัจจุบันเป็นโลกแห่งข้อมูลข่าวสารที่แพร่หลายทั่ว
ถึงกันได้อย่างรวดเร็วไร้พรมแดน สภาพดังกล่าวมีส่วนกระทบถึง
วิถีชีวิตของพลเมืองโดยทั่วไป เพราะเป็นสภาพที่เอื้ออำนวยในการ
รับและถ่ายทอดโยงเอาศาสตร์หรือภูมิปัญญาตะวันตกเข้ามาเป็นส่วน
หนึ่งในการพัฒนาประเทศและพัฒนาผลผลิต ตลอดจนการ
ดำเนินชีวิต อย่างมิได้มีการปรับปรนกับภูมิปัญญาไทยที่มีความ
เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นที่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้ชุมชนชนบท
ประสบปัญหาดังที่กล่าวว่าชุมชนล่มสลาย อันมีผลรวมไปถึงความ
ทรุดโทรมของสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง การพยายามใช้กลไก
ทางการศึกษาจากเงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้มีการพัฒนาหลักสูตร
ตามความต้องการของท้องถิ่นเป็นช่องทางในการประยุกต์เอา
ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีจุดเด่น ที่สามารถพิสูจน์ตัวเองในการยืน
หยัดอยู่รอดได้ ท่ามกลางกระแสการล่มสลายของชุมชนและการ
ทรุดโทรมของสิ่งแวดล้อมดังกล่าว มาสู่หลักสูตร และกระบวนการ
เรียนรู้ในแนวทางของการคิดปฏิบัติจริงจากการประยุกต์ปรับปรน
ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาสากล เพื่อ
ให้ผู้เรียนค้นพบคุณค่าภูมิปัญญาที่มีในท้องถิ่นที่เหมาะสมกับวิถี
ชีวิตของชุมชน และสามารถประยุกต์ใช้ได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด
นำมาซึ่งดุลยภาพที่สงบสันติสุขของบุคคล ชุมชน และชาติ
การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจ สังคม

ประชาชนตำบลหนองห้าง ส่วนมากจะประกอบอาชีพ
อุตสาหกรรมในครัวเรือน ในลักษณะของการประกอบอาชีพเสริม
ได้แก่ การทอผ้าพื้นเมือง ผ้าย้อมสีธรรมชาติ ผ้าไหม การจักสาน
กระติบข้าวเหนียว การจักสานกระเป๋ามาไม่ไผ่ลายขีด (กระเตาะ)
ที่บ้านหนองห้าง หมู่ที่ 6 อำเภอภูผามาศซึ่งอยู่ห่างจากอำเภอ
เมืองฯ จังหวัดกาฬสินธุ์ ประมาณ 80 กิโลเมตรแหล่งผลิตงาน
ฝีมือชั้นเยี่ยมที่จักสานตะกร้าขีดจากไม้ไผ่ซึ่งปัจจุบันเป็นสินค้า
ส่งออกและเป็นที่ยอมรับของชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวญี่ปุ่นใน
แต่ละปีสามารถทำเป็นรายได้เสริมให้กับชาวบ้าน เนื่องจากเป็น
งานที่ต้องใช้ความละเอียดและใช้ระยะเวลาในการทำค่อนข้างมาก
รายได้ที่ได้มาก็ไม่คุ้มค่างบเวลาที่เสียไป จึงไม่นิยมทำเป็นอาชีพ
หลักกัน ดังนั้นชาวบ้านจะทำงานจักสานเมื่อว่างเว้นจากการทำนา

ผู้ขายจะจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ผู้หญิงก็จะทอผ้าไว้
สำหรับใช้สอยในครัวเรือน

กลุ่มหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่บ้านหนองห้าง ตั้งอยู่
ที่บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง ห่างจากอำเภอภูผามาศ
ประมาณ 10 กม.จากที่ว่าการอำเภอภูผามาศไปตามถนน
หมายเลข 2042 ประมาณ 2 กม. เลี้ยวซ้ายเข้าถนนลาดยาง
ประมาณ 8 กม.ชาวบ้านที่มีฝีมือในการจักสานไม้ไผ่ เป็นลวด
ลายผ้าขีดฝีมือประณีตสวยงามมากผลิตภัณฑ์ได้แก่กระเตาะ
กระติบ กระเป๋ามา และภาชนะต่างๆ

งานจักสานไม้ไผ่ลายขีด เป็นงานที่ทำสืบต่อกันมาจาก
ความทรงจำของพ่อถ่ายทอดให้ลูกการสืบทอดกันนี้เป็นการ
บอกเล่าและฝึกทำไม่มีการบันทึกจดลวดลายไว้เป็นหลักฐานทางเอก
สารเช่นเดียวกับงานศิลปพื้นบ้านอื่นๆ ที่บางชนิดก็เสื่อมสูญไป
แล้วพร้อมกับกาลเวลาและอายุขัยของคนรุ่นก่อน นับเป็นเรื่องที่
น่าเสียดายยิ่งที่มรดกทางวัฒนธรรมอันบ่งบอกถึงภูมิปัญญาของ
ชาวบ้านอีสานประเภทนี้จะสูญสิ้นตามไป การศึกษาและการ
ถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านนอกจากเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญา
ท้องถิ่นไว้ก่อนที่จะสูญหายไปยังเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ที่
เน้นสำนึกและการแสดงออกของกลุ่มคนในท้องถิ่นเป็นหลัก โดย
พิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมซึ่งสิ่งเหล่านี
จะช่วยสร้างภาพรวมแห่งอดีตและสามารถเชื่อมโยงระหว่าง
อดีตกับปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ต่างๆ ของชุมชนใน
แต่ละสมัยว่ามีความเจริญ ความเสื่อม ความก้าวหน้าในด้านใด
อย่างไรบ้าง (น. ณ ปากน้ำ, 2537 : 8)

จากสถานการณ์ข้างต้น จะเห็นว่าอาชีพเหล่านี้กำลังจะจ
ลหายและมีโอกาสขาดผู้สืบทอดในคนรุ่นต่อไป เนื่องจากคนรุ่น
ปัจจุบันนิยมการทำงานรับราชการ บริษัทห้างร้านต่างๆ มากกว่า
และปัจจุบันเรื่องราวของการจักสานเริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบไป
ทำให้เครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง อำเภอภูผามาศ
จังหวัดกาฬสินธุ์ กลายเป็นสินค้าที่สำคัญทำรายได้ให้กับเกษตรกร
ชาวบ้านหนองห้างจนกลายมาเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง ในปัจจุบันการ
ทำหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ได้เปลี่ยนแปลงไปตาม
ยุคสมัยซึ่งมีการสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงชีวิตของ
คนในชุมชน

การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ดำรงคงอยู่ได้อย่างยั่งยืน
คู่กับชุมชนสังคมได้ สืบต่อไปจึงเป็นจิตสำนึกที่ทุกคนในสังคม



ชุมชนท้องถิ่นต้องสร้างสมให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปกป้องรักษามรดกทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษให้เจริญมั่นคงอย่างยั่งยืนสืบต่อไป ผู้วิจัยและชาวชุมชนบ้านหนองห้างจึงได้เล็งเห็นความสำคัญว่าควรมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ลายขีดและวิถีชีวิตเหล่านั้นเอาไว้เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้และภูมิปัญญาไปสู่รุ่นลูกหลานต่อไป

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาในเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดว่ามีวิธีในการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดอย่างไร มีแนวทางในการสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ให้เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนได้อย่างไร ในขณะที่ความเจริญทางเทคโนโลยีทำให้สภาพแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนไป ซึ่งผลจากการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานและแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะเป็นข้อมูลที่ชุมชนอื่นสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการถ่ายทอด และอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นและคงอยู่คู่ชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด

วิธีการดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ทำการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ บุคลากรหรือประชาชนในชุมชนบ้านหนองห้างตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 5241 คน

กลุ่มเป้าหมายที่ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์และสอบถามแบบมีส่วนร่วมเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่บุคลากร และประชาชนที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้างจำนวน 21 คน ดังนี้

กลุ่มเป้าหมาย เลือกศึกษาจากประชากร 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากกลุ่มผู้ถ่ายทอดที่สำรวจได้ โดยใช้เกณฑ์ในการพิจารณา ดังนี้

1. อายุ 50 ปีขึ้นไป
2. ระดับความชำนาญ/ทักษะ
3. ทำคุณประโยชน์ต่อบุคคล/กลุ่ม
4. ความสามารถในการพัฒนาทักษะของตน
5. ความสามารถในการถ่ายทอดทักษะไปสู่ผู้รับ

การถ่ายทอด จำนวน 2 คน

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาได้มาโดยวิธีสุ่มแบบง่าย (Sample random sampling) และวิธีสโนว์บอล (Snowball sampling) เป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดของผู้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มตัวอย่างที่ 1 มีจำนวน 6 คน ได้แก่ ประชาชนทั่วไป 2 คน สมาชิกกลุ่มจักสาน 2 คน เยาวชน 2 คน

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง ได้มาโดยวิธีสุ่มแบบง่าย เป็นการศึกษาแนวคิดของ เยาวชน 5 คน ผู้นำชุมชน 3 คน (นายกอบต., กำนัน, ครู) ที่อาศัยอยู่ในบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และผู้ใช้เครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดของบ้านหนองห้าง จำนวน 5 คน

เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยผู้วิจัยได้จัดทำเครื่องมือวิจัยโดยการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วให้อาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสมได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์ (Interview guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้างการถ่ายทอดงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด และแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non - structured interview)

2.3.2. แบบสังเกต (Observation) โดยเริ่มสังเกตและสำรวจสภาพทั่วไปของชุมชนและสังเกตกระบวนการจักสานฯ ตั้งแต่การคัดเลือกวัตถุดิบ การจักตอก การย้อมสี การกำหนดรูปแบบและขนาด การลงมือจักสานลงลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจักสานไม้ไผ่ลายซิด และเป็นแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิดมีทั้งแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- participant observation)

2.3.3. การสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) โดยการเลือกผู้ให้ข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย โดยตั้งกรอบแนวคิดและรูปแบบการสนทนา เพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิดและแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิดบ้านหนองห้าง ได้แก่ การคัดเลือกวัตถุดิบ การออกแบบ การกำหนดขนาด แนวทางการอนุรักษ์ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการผลิตงานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิด จากกลุ่มผู้ปฏิบัติ ผู้เกี่ยวข้อง ให้ได้ข้อมูลและกระบวนการจักสาน การถ่ายทอด และการอนุรักษ์ งานหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิดบ้านหนองห้าง โดยเลือกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มเข้าร่วมสนทนา จำนวน 21 คน ดังนี้

- 1) ครูภูมิปัญญางานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิด 2 คน
 - 2) ผู้รับการถ่ายทอด 6 คน ได้แก่ ยาวชน 2 คน ประชาชนทั่วไป 2 คน สมาชิกกลุ่มจักสานไม้ไผ่ 2 คน
 - 3) ผู้เกี่ยวข้อง 13 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน 3 คน (นายก อบต., กำนัน, ครู) ผู้ใช้เครื่องจักสานไม้ไผ่ 5 คน ยาวชน 5 คน
- เมื่อดำเนินการสนทนากลุ่มครบทุกประเด็นแล้วผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาภาคสนาม ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

- 1.สำรวจศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยจะทำการศึกษารวบรวมเอกสารที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับธุรกิจหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่จากแหล่งข้อมูลเอกสารต่างๆเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิจัย

- 2.สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้แบบสำรวจสภาพแวดล้อมทั่วไป

3. คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างได้ 3 กลุ่ม

- 3.1 ครูภูมิปัญญางานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิด 2 คน

- 3.2 ผู้รับการถ่ายทอด 6 คน ได้แก่ ยาวชน 2 คน ประชาชนทั่วไป 2 คน สมาชิกกลุ่มจักสานไม้ไผ่ 2 คน

- 3.3 ผู้เกี่ยวข้อง 13 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน 3 คน (นายก อบต., กำนัน, ครู) ผู้ใช้เครื่องจักสานไม้ไผ่ 5 คน ยาวชน 5 คน เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ สังเกตและการสนทนากลุ่ม จำนวนกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่มเวลาที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือ วันที่ มกราคม 2555 ถึง มกราคม 2556

การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากการบันทึกรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามโดยจำแนกข้อมูลแยกออกเป็นประเด็นตามความมุ่งหมายของการวิจัยที่ตั้งไว้และตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่งว่าข้อมูลที่ได้นี้มีความครบถ้วนเพียงพอเหมาะสมพร้อมแก่การนำไปวิเคราะห์สรุปแล้วหรือไม่ในกรณีข้อมูลที่ได้นี้ไม่มีความสอดคล้องกันผู้วิจัยจะใช้การตรวจสอบแบบสามเส้า และหากมีข้อมูลส่วนใดที่ยังไม่สมบูรณ์ผู้วิจัยก็จะทำการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดหายไปผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนา นำมาดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ประเด็นที่กำหนดไว้โดยใช้แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นแนวทางในการ

วิเคราะห์ข้อมูลและอธิบายผลตามจุดมุ่งหมายของการวิจัย แล้วนำเสนอข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์และจัดแบ่งหมวดหมู่สรุปอภิปรายผลในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยมีดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายซิดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง



อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์อาศัยบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ได้แก่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ในบางครั้งพี่สอนน้อง หรือน้องสอนพี่ หน่วยราชการ สาธิตและฝึกอบรมระยะสั้นในการจักสานผลิตภัณฑ์ตามรูปแบบใหม่โดยไปอบรมการทำผ้าชีลยดาว ตะกร้าต่างๆ และการจักสานอื่นอีกมากมาย ตั้งแต่วิธีการย้อมสี และการสาน โรงเรียนประถมศึกษาเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ โดยโรงเรียนมีการสอนงานสาน ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานให้แก่เด็กเรียน โดยใช้วิธีการถ่ายทอดการเรียนรู้แบบมุขปาฐะ เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ แหล่งความรู้ คือ ครอบครัว ตั้งแต่พ่อสอนลูก แม่สอนลูก พี่สอนน้อง น้องสอนพี่ น้าสอนหลาน เป็นต้น เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้ว ก็จะไปเรื่อยๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด ถ้าตรงไหนทำไม่ได้ก็มีผู้ใหญ่ให้คำแนะนำ ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบอธิบายประกอบการสาธิต เป็นการเรียนรู้โดยได้รับการสอนวิธีการทำเครื่องจักสานจากผู้ถ่ายทอด ได้แก่ พ่อแม่ หรือวิทยากร และให้ฝึกทำไปพร้อมๆ กัน ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบสอนตัวต่อตัว เป็นการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่าให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตามแบบตัวต่อตัวถ่ายทอดการเรียนรู้แบบการสังเกต เป็นการเรียนรู้โดยการสังเกต ผู้ถ่ายทอดแล้วทดลองทำเอง การถ่ายทอดการเรียนรู้แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง จากการที่บรรพบุรุษในครอบครัวมีการทำเครื่องจักสานสืบทอดกันมาช้านาน โดยทำมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ทำให้มีความเคยชินกับเครื่องจักสาน เนื่องจากได้พบเห็นทุกวัน เมื่อต้องการทำสามารถทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครสอน ซึ่งวิธีการนี้ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ แต่ในบางครั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ ใช้ควบคู่กับการถ่ายทอดวิธีการเรียนจากบรรพบุรุษไปด้วย ถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ทำยาก เช่น การทำเข้าขอบกระบุง ซึ่งจะเข้าขอบให้กลม ทำได้ยากต้องให้พ่อสอนให้ทำ ในปัจจุบันมีการทำเครื่องจักสานที่ไม่เคยทำมาก่อนในหมู่บ้าน ได้แก่ หมวกใบเล็กที่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง โดยมีตัวอย่างมาให้ดูก็สามารถทำได้ ใช้วิธีการเลียนแบบ ซึ่งเป็นการฝึกฝนด้วยตัวเอง เช่น เดียวกัน ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน เนื่องจากความถนัดในการทำเครื่องจักสานของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน วิธีการถ่ายทอดเป็นการบอกเล่าด้วยปาก โดยผู้เรียนจะนำตอกไปและขอให้สอนผู้สอนก็จะสอนโดยการปฏิบัติจริง บอกวิธีการทำด้วยการบอก

เล่า หรือบางครั้งคนในหมู่บ้านก็จะรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสาน ถ้าติดขัดตรงไหน ก็จะถามตรงนั้นเลย ทำให้ทำเครื่องจักสานชนิดนั้นได้รวดเร็ว การสอนจะไม่มีการปิดบังความรู้กัน

2. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า มีการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยนหนองห้าง จำกัด ส่งเสริมการปลูกไม้ไผ่ มีการอนุรักษ์ผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และการพัฒนาวัตถุดิบ โดยส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ และหาวยที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่หน่วยงานราชการระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่นโดยเฉพาะโรงเรียนมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้ความรู้แก่เด็กเรียนและคนในชุมชน เกี่ยวกับการบำรุงรักษาป่าไม้ธรรมชาติและวิธีการทำผลิตภัณฑ์ ส่งเสริมและจัดหาวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ความสะดวกในการเพิ่มผลผลิต และการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีการพัฒนาผลผลิตผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากความคิดริเริ่มและประสบการณ์เพื่อตรงกับความต้องการของตลาด ด้านคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ควรกำหนดและส่งเสริมเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อการรับรองคุณภาพโดยการแสดงเครื่องหมายรับรองผลิตภัณฑ์ให้เป็นสินค้า OTOP ด้านประโยชน์ใช้สอย ควรจัดทำให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ส่วนด้านการบรรจุภัณฑ์ ควรทำบรรจุภัณฑ์ที่แข็งแรงและสวยงามเพื่อป้องกันการชำรุดและเพื่อดึงดูดความสนใจ ผลิตภัณฑ์ควรเคลื่อนย้ายได้สะดวกและราคาบรรจุภัณฑ์ควรสอดคล้องกับราคาผลิตภัณฑ์ด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยมีประเด็นสำคัญนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นงานหัตถกรรมที่ผลิตขึ้นภายในครัวเรือนโดยมีการสืบทอดภูมิปัญญาต่อกันมาจากรุ่นบรรพบุรุษด้วยกรรมวิธีการต่าง ๆ ขั้นตอนการผลิตชิ้นงานจะเป็นไปตามธรรมชาติที่เรียบง่ายและมีความกลมกลืนกันทำให้เกิดความงดงามเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่สำคัญคือผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานไม้ไผ่จะมีรูปร่างลักษณะและคุณค่าที่แตกต่างกัน

จากสินค้าอุตสาหกรรมที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน ปกติแล้วการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเครื่องจักรกลส่วนใหญ่ในจังหวัดกาฬสินธุ์นี้ชาวบ้านจะทำเป็นอาชีพรองทำควบคู่กับอาชีพหลักทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านทั่วไปหรืองานหัตถกรรมเครื่องจักรกลไม้ไผ่ ชาวบ้านจะทำกันมากในช่วงนอกฤดูการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว สอดคล้องกับผลการศึกษาของลายอง ปลั่งกลาง (2541 : 114) ได้ศึกษาถึงการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของการผลิตเครื่องจักรกล จังหวัดอ่างทอง ซึ่งพบว่าสภาพการผลิตพบว่าผู้ผลิตส่วนใหญ่ที่เข้ามาประกอบอาชีพจักรกลเพราะต้องการหารายได้เสริมจากอาชีพหลักคือการทำนา การทำหัตถกรรมเครื่องจักรกลไม้ไผ่ของจังหวัดกาฬสินธุ์ นั้นเกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีเวลาว่างที่เหลือจากการประกอบอาชีพหลัก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ชาวบ้านมีอาชีพหลักเกี่ยวกับด้านเกษตรกรรม เช่น การทำนา ทำไร่หรือเลี้ยงสัตว์ ซึ่งในบางปีดินฟ้าอากาศก็แปรปรวนฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล บางครั้งเกิดฝนแล้ง ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต ชาวบ้านได้อาศัยเวลาว่างหลังจากการทำนาเกษตรทำงานด้านหัตถกรรมเครื่องจักรกล ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการใช้สอยกันเองภายในครัวเรือนต่อมาก็เพื่อใช้แลกเปลี่ยนกับสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต อาทิ เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ จนเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ในที่สุด คนกาฬสินธุ์นั้นมีการสืบทอดภูมิปัญญาในการทำหัตถกรรมเครื่องจักรกลมาแต่โบราณจนได้มีการนำเอาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องจักรกลที่ได้ไปค้าขายแลกเปลี่ยนให้กับหมู่บ้านชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง จึงเกิดเป็นกระบวนการซื้อขายกันมาจนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสืบทอดวิชาความรู้จากบุคคลในครอบครัว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural functionalism) โดยระบบสังคมของคนกาฬสินธุ์ ประกอบด้วยสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญต่อสมาชิกในสังคมที่จะถ่ายทอดบุคลิกภาพ อบรมสั่งสอน บทบาท จนมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นสถาบันอื่น และได้เล็งเห็นการกระทำของบุคคลในสังคมว่าจะต้องมีลักษณะการสมัครใจมีความต้องการที่จะกระทำเพื่อมุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายด้วยวิธีการต่าง ๆ การสืบทอดภูมิปัญญาการจักรกลของจังหวัดกาฬสินธุ์ ก็เช่นเดียวกันเพราะโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการสืบทอดจากบุคคลในครอบครัว สอดคล้องกับการผลการศึกษาของบุญรอด คิริทอง (2542 : 76) ได้ทำการศึกษาศาสนาหมู่บ้าน

อุดม ตำบลหนองไผ่ อำเภอนาคูบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการศึกษาพบว่าประสบการณ์ที่ทำงานจักรกลนั้นได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษและได้รับการฝึกฝนมาแต่เยาว์วัยและสอดคล้องกับ สมจิตร์ งามยิ่ง (2539 : 69) ได้ทำการศึกษาศาสนาประกอบอาชีพหัตถกรรมการสานจ่อ ของชาวบ้านตำบลโคกสีทองหลาง ตำบลหนองทุ่ม ตำบลดงใหญ่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคามผลการศึกษาพบว่าได้รับการถ่ายทอดและการฝึกทักษะในการประกอบอาชีพจากบรรพบุรุษ เช่นกัน

2. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักรกลไม้ไผ่ลายขีด บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ การอนุรักษ์งานหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างการทำเครื่องจักรกลไม้ไผ่ เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาอันมีค่าของบรรพบุรุษให้ตกทอดและคงอยู่ในชุมชนอีกริธีหนึ่งที่จะทำได้คือการร่วมมือกันระหว่างชุมชนและสถานศึกษาในท้องถิ่นกำหนดให้การทำหัตถกรรมเครื่องจักรกลไม้ไผ่เป็นหนึ่งในการเรียนการสอนของหลักสูตรท้องถิ่น เพราะสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดไว้ว่านอกจากการเรียนตามหลักสูตรจากส่วนกลางแล้วยังมีการเรียนการสอนตามหลักสูตรท้องถิ่นที่สถานศึกษานั้น ๆ ได้กำหนดขึ้นมาให้ผู้เรียนเกิดความอยากรู้ สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนและสังคมที่ยั่งยืน นอกจากนี้การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นก็ยังมีค่าสำคัญในการร่วมอนุรักษ์งานหัตถกรรมพื้นบ้านด้วย เพราะแต่ละหลักสูตรท้องถิ่นที่สถานศึกษากำหนดไว้ให้ผู้เรียนนั้น ล้วนเป็นหลักสูตรที่มีเจตนาที่จะสืบทอดภูมิปัญญาที่ดั้งเดิมของท้องถิ่น เป็นการประสานความร่วมมือกันของชาวบ้านและผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมเป็นวิทยากรสาธิตและถ่ายทอดวิชาหรือภูมิปัญญาทางการจักรกลไม้ไผ่ให้กับผู้เรียนช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนอย่างมีความสุข มีความรู้ลึกทั้งยังสามารถนำไปประกอบอาชีพได้สอดคล้องกับ จำลอง วิบูลย์ปิ่น (2545 : 31-35) วิจัยในหัวข้อศิลปหัตถกรรมผักตบชวาในจังหวัดนครปฐม พบว่าชาวบ้านในจังหวัดนครปฐมได้สืบทอดภูมิปัญญาเรื่องการจักรกลผักตบชวาทั้งรูปแบบกระบวนการผลิตสายจากการคิดค้นแบบใหม่ ๆ โดยดัดแปลงมาจากงานจักรกลไม้ไผ่ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้กับงานจักรกลผักตบชวาซึ่งเดิมที่เคยเป็นเพียงวิชาชีพที่ขึ้นปกคลุมตามแม่น้ำลำคลอง



โดยนำผักตบชวามาตากให้แห้งแล้วนำก้านใบของผักตบชวามาสานเป็นงานหัตถกรรมรูปแบบต่าง ๆ ตามที่ต้องการเป็นการนำเศษวัสดุที่เหลือใช้มาสร้างคุณค่าในทางเศรษฐกิจและส่งเสริมอาชีพในชุมชนเป็นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับวิถีชีวิตชุมชนในการเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนและส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้คงอยู่สืบไป สอดคล้องกับ พัทธกะ น้อยวงศ์ (2531 : 12) ได้ศึกษาลายสานไม้ไผ่ในเขตอำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดผลการศึกษาพบว่าลายจักสานที่นำมาประกอบเป็นเครื่องจักสานได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษตามคตินิยมของคนในท้องถิ่นโดยอาศัยความสะดวกและความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทางสังคมเครื่องจักสานไม้ไผ่ได้ประโยชน์ต่อการใช้สอยในชีวิตประจำวันด้านต่างๆ คือใช้เป็นภาชนะประกอบอาหารเครื่องมือจับสัตว์เครื่องใช้ภายในบ้านเครื่องสุขภัณฑ์เครื่องใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์ เครื่องมือเพาะปลูก ส่วนประกอบสิ่งก่อสร้างเครื่องมือสันทนาการ และเครื่องใช้ประกอบความเชื่อ ซึ่งการสร้างเครื่องจักสานไม้ไผ่ต่าง ๆ มีรูปแบบสอดคล้องและกลมกลืนกับวิถีการใช้สอยในแต่ละประเภทอย่างเหมาะสมจากผลการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการทำเครื่องจักสาน คือการที่คนเราได้เห็นคุณค่าของเครื่องจักสานซึ่งมี 2 ลักษณะก็คือคุณค่าทางด้านการใช้สอยกับคุณค่าทางด้านความงามทางศิลปะ ประโยชน์ของเครื่องจักสานมีหลายประการ ได้แก่ เป็นส่วนประกอบของบ้านเรือน เป็นภาชนะ เป็นเครื่องจับสัตว์น้ำ เป็นโครงในของเครื่องเขิน เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นเครื่องปลูก และเป็นเครื่องใช้เบ็ดเตล็ดทั่วไปส่วนการที่จะส่งเสริมเพื่ออนุรักษ์และพัฒนางานจักสานนั้นพบว่าผู้ที่ทำงานด้านหัตถกรรมพื้นบ้านมีความคาดหวังที่จะได้รับประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจึงเข้ามามีส่วนร่วมโดยต้องการได้รับเงินทุนและความรู้ในการประกอบเป็นอาชีพช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและได้รับความช่วยเหลือด้านการตลาด อย่างไรก็ตามในเรื่องของความคาดหวังทางเศรษฐกิจนั้นทุกคนคิดว่าภาครัฐไม่สามารถสนองตอบได้อย่างเต็มที่โดยเฉพาะด้านการตลาดแต่ก็มีความคาดหวังทางด้านสังคมว่าหากมีการส่งเสริมพัฒนาอย่างจริงจังแล้วงานหัตถกรรมพื้นบ้านก็จะยังคงอยู่กับสังคมไทยต่อไปตามผลงานการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับงานหัตถกรรมพื้นบ้านอื่นๆ ที่ผลิตเพื่อจำหน่ายในรูปของสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP)

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายชิดบ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์อาศัยบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ได้แก่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ในบางครั้งพี่สอนน้อง หรือน้องสอนพี่ หน่วยงานราชการ สาธิตและฝึกอบรมระยะสั้น ในการจักสานผลิตภัณฑ์ตามรูปแบบใหม่ โดยไปอบรมการทำ ผาชีลายดาว ตะกร้าต่างๆ และการจักสานอื่นอีกมากมาย ตั้งแต่วิธีการย้อมสี และการสาน โรงเรียนประถมศึกษาเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ โดยโรงเรียนมีการสอนงานสาน ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานให้แก่นักเรียน โดยใช้วิธีการถ่ายทอดการเรียนรู้แบบมุขปาฐะ เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ แหล่งความรู้ คือ ครอบครัว ตั้งแต่พ่อสอนลูก แม่สอนลูก พี่สอนน้อง น้องสอนพี่ นำสอนหลาน เป็นต้น เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้วก็จะทำไปเรื่อยๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด ถ้าตรงไหนทำไม่ได้ก็มีผู้ใหญ่ให้คำแนะนำถ่ายทอดการเรียนรู้แบบอธิบายประกอบการสาธิต เป็นการเรียนรู้โดยได้รับการสอนวิธีการทำเครื่องจักสานจากผู้ถ่ายทอด ได้แก่ พ่อแม่ หรือวิทยากร และให้ฝึกทำไปพร้อม ๆ กัน ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบสอนตัวต่อตัว เป็นการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่าให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตามแบบตัวต่อตัว ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบการสังเกต เป็นการเรียนรู้โดยการสังเกต ผู้ถ่ายทอดแล้วทดลองทำเอง การถ่ายทอดการเรียนรู้แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง จากการที่บรรพบุรุษในครอบครัวมีการทำเครื่องจักสานสืบทอดกันมาช้านาน โดยทำมาตั้งแต่สมัยปู่ย่า ตายาย ทำให้มีความเคยชินกับเครื่องจักสาน เนื่องจากได้พบเห็นทุกวัน เมื่อต้องการสามารถทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครสอน ซึ่งวิธีการนี้ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่แต่ในบางครั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ ใช้ควบคู่กับการถ่ายทอดวิธีการเรียนจากบรรพบุรุษไปด้วย ถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ทำยาก เช่น การทำเข้าขอบกระบุง ซึ่งจะเข้าขอบให้กลม ทำได้ยากต้องให้พ่อสอนให้ทำ ในปัจจุบันมีการทำเครื่องจักสานที่ไม่เคยทำมาก่อนในหมู่บ้าน ได้แก่ หมวกใบเล็กที่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง โดยมี ตัวอย่างมาให้ดูก็สามารถทำได้ ใช้วิธีการเลียนแบบ ซึ่งเป็นการฝึกฝนด้วยตัวเองเช่นเดียวกัน ถ่ายทอดการเรียนรู้แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน

เนื่องจากความถนัดในการทำเครื่องจักสานของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน วิธีการถ่ายทอดเป็นการบอกเล่าด้วยปาก โดยผู้เรียนจะนำตอกไปและขอให้สอน ผู้สอนก็จะสอนโดยการปฏิบัติจริง บอกวิธีการทำด้วยการบอกเล่า หรือบางครั้งคนในหมู่บ้านก็จะรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสาน ถ้าติดขัดตรงไหน ก็จะถามตรงนั้นเลย ทำให้ทำเครื่องจักสานชนิดนั้นได้รวดเร็ว การสอนจะไม่มีการปิดบังความรู้กัน

2. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขีด บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า มีการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยนหนองห้าง จำกัด ส่งเสริมการปลูกไม้ไผ่ มีการอนุรักษ์ผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และการพัฒนาวัตถุดิบ โดยส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ และหาวิธีที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่หน่วยงานราชการระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่นโดยเฉพาะโรงเรียนมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้ความรู้แก่นักเรียนและคนในชุมชน เกี่ยวกับการบำรุงรักษาป่าไม้ธรรมชาติและวิธีการทำผลิตภัณฑ์ ส่งเสริมและจัดหาวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ให้ความสะดวกในการเพิ่มผลผลิต และการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีการพัฒนาตลาดขายผลิตภัณฑ์ ที่เกิดจากความศรัทธาและประสบการณ์เพื่อตรงกับความต้องการ ของตลาด ด้านคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ควรกำหนดและส่งเสริมเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อการรับรองคุณภาพโดยการแสดงเครื่องหมายรับรองผลิตภัณฑ์ให้เป็นสินค้า OTOP ด้านประโยชน์ใช้สอย ควรจัดทำให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ส่วนด้านการบรรจุภัณฑ์ ควรทำบรรจุภัณฑ์ที่แข็งแรงและสวยงามเพื่อป้องกันการชำรุดและเพื่อดึงดูดความสนใจ ผลิตภัณฑ์ควรเคลื่อนย้ายได้สะดวกและราคาบรรจุภัณฑ์ควรสอดคล้องกับราคาผลิตภัณฑ์ด้วย

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1. จังหวัดกาฬสินธุ์ ควรกำหนดเป็นแผนงานด้านวัฒนธรรมของจังหวัดเพื่อให้การสนับสนุนและยกย่องช่างฝีมือที่ผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้านให้เป็นปราชญ์พื้นบ้านมีหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่ชาวบ้านและชุมชนที่สนใจ ตลอดจน

รณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกความภาคภูมิใจและค่านิยมใหม่ต่อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าของบรรพบุรุษ ให้เกิดกับคนในจังหวัดกาฬสินธุ์ และเลือกใช้ผลิตภัณฑ์งานฝีมือเหล่านี้

2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรจัดให้มีสถานที่ถาวรเพื่อรวบรวมผลงานหัตถกรรมพื้นบ้านทุกชนิดของจังหวัดกาฬสินธุ์ไว้ด้วยกัน ตลอดจนมีการบันทึกขั้นตอนวิธีผลิตงานหัตถกรรมที่ทรงคุณค่าเหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีเอกสารตำราศึกษาต่อไป

3. ชุมชนต้องมีจิตสำนึกร่วมกันในการรณรงค์ใช้สิ่งของเครื่องใช้ที่ผลิตขึ้นจากงานหัตถกรรมไทย ทั้งนี้เพื่อเป็นการร่วมกันอนุรักษ์ไม่ให้ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าเหล่านี้สูญหาย ช่วยกันสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมไปสู่ลูกหลาน แต่อย่างไรงก็ตามมิใช่จะทำให้เลิกใช้นวัตกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ไปเสียทั้งหมด ควรใช้สติพิจารณาว่าหากยังใช้สิ่งของที่ผลิตขึ้นจากภูมิปัญญาเดิมแล้วไม่มีผลกระทบอะไรต่อวิถีชีวิตเราก็ควรที่จะเลือกใช้

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก อาจารย์ ดร.ปิยะธิดา ปัญญา อาจารย์ ดร.ประสพสุข ฤทธิเดช อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ปรึกษาและแก้ไขข้อบกพร่องตลอดมาตั้งแต่ต้นจนสำเร็จเรียบร้อย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ไว้ ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- จำลอง วิบูลย์ปิ่น. (2545). **ศิลปหัตถกรรมผักตบชวาในจังหวัดนครปฐม**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา นครปฐม : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- น. ณ ปากน้ำ. (2537). **งานจำหลักไม้ศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- บุญรอด ศิริทอง. (2542). **การสานฝ้ายบ้านอุดม ตำบลหนองไผ่ อำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา เน้นสังคมศาสตร์ มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.



- พิทักษ์ น้อยวงศ์. (2531). **ศึกษายานไม้ไผ่ในเขตอำเภอ
 สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร
 มหบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- लयอง ปลั่งกลาง. (2541). “การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของการ
 ผลิตเครื่องจักสาน จังหวัดอ่างทอง,” **วารสารวิทยาการ
 จัดการปริทรรศน์**.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2536). **เครื่องจักสานในประเทศไทย**.
 กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สมจิตร งามยิ่ง. (2539). **การประกอบอาชีพหัตถกรรมการสาน
 จ้อ ของชาวบ้านตำบลโคกสีทองหลาง ตำบลหนองทุ่ม
 ตำบลดงใหญ่ อำเภอบ้านดง จังหวัดมหาสารคาม**.
 วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาสารคาม :
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.